

שיבת הפתל - ירושלים

שיחת הגאון הרב אביגדר הלוי נבנצל שליט"א

לפרשת בא תשע"ו

מכות מצרים וחוקי הטבע

הלכה הנדרש ממכות מצרים

הקב"ה אומר למשה רבינו, שאחת המטרות של מכות מצרים היא, לא רק שפרעה ומצרים יקבלו מה שמגיע להם, אלא "למען תספר באזני בנך ובן בנך את אשר התעללתי במצרים" (שמות י, ב). להודיע לבנים מה שהיה במצרים. בהמשך הפרשה מופיע ענין זה כמצות עשה: "והגדת לבנך ביום ההוא לאמר וכו' (שם יג, ח). מצות הגדה, לספר ביציאת מצרים ובנסי מצרים בליל חמשה עשר בניסן.

מה הלכה שעלינו ללמוד מנסי מצרים? מסביר הרמב"ן בפרשתנו, שמה שנדרש הוא, "שמן הנסים הגדולים המפורסמים [שהיו במצרים] אדם יודה בנסים הנסתרים, שהם יסוד התורה כולה" (רמב"ן שם, טז). הרמב"ן מתבטא בחריפות בענין זה, ואומר: "אין לאדם חלק בתורת משה רבינו, עד שנאמין בכל דברינו ומקרינו שכולם נסים, אין בהם טבע ומנהגו של עולם, בין ברבים בין ביחיד; אלא אם יעשה המצוות - יצליחנו שָׁכְרוּ, ואם יעבור עליהם - יכריחנו עָנְשׁוּ, הכל בגזרת עליון, כאשר הזכרתי כבר" (רמב"ן שם).

כלומר: התורה הרי הבטיחה, שאם נתנהג כרצון ה' - יהיה לנו טוב בפרנסה בבריאות ובכל הענינים; ואם להפך - אז ח"ו להפך. האם ענין זה מונח בחוקי הטבע? - ודאי שלא! א"כ, מה הערובה שהבטחות התורה אכן תתקיימנה? - התשובה היא, שלא חוקי הטבע קובעים מה יקרה לנו, אלא גזרת עליון היא שקובעת; וכבר ראינו במצרים, שהטבע כפוף לגמרי לגזרת עליון, ואם יש צורך - הוא נדחה מפניה לחלוטין. ולכן, ניתן להסיק מנסי מצרים, שאין לה' מעצור להוציא את גזרתו אל הפועל, גם בניגוד לחוקי הטבע. אלא שבדרך כלל הקב"ה לא "שובר" את כללי הטבע כדי להוציא את גזרתו אל הפועל, אלא מוציאה אל הפועל כשהיא משולבת בתוך חוקי הטבע. אבל זה מוכח מנסי מצרים - שהטבע אינו מהווה מחסום בפני הקב"ה, ומה שקורה בעולם תלוי בגזירת עליון, ולא בחוקי הטבע. למסקנה הזאת חייב כל אחד להגיע, ומי שאינו מודה בזה - אין לו חלק בתורת משה רבינו, וגם את מצות סיפור יציאת מצרים בליל הסדר, ספק גדול אם קיים.

שאלת הבן החכם - והתשובה

כפי שהזכרנו, מצות "והגדת לבנך" נועדה לחנך לאמונה: "למען תספר באזני בנך ובן בנך את אשר התעללתי במצרים ואת אתי אשר שמתי כם - נ' י' ע' ת' ס' פ' א' ג' ה'". יסוד זה מונח כנראה בתשובה לשאלת הבן החכם שבהגדה. הבן החכם שואל: "מה העדות והחקים והמשפטים אשר צוה ה' אלקינו אתכם?" (דברים ו, כ) אומר בעל ההגדה: "אף אתה אמור לו כהלכות הפסח - אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן". איזו מין תשובה היא זו לשאלת החכם? וכי זו ההלכה היחידה בפסח, שאסור לאכול אחר הפסח אפיקומן? ! הרי הרבה עדות חוקים ומשפטים יש

בפסח! וא"כ, למה לא אומרים לחכם גם אותם?

הפשט הפשוט הוא, שיש ללמד את הבן החכם לא רק את ההלכה הזו, אלא את כל הלכות הפסח, עד 'אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן' [שהיא ההלכה האחרונה במסכת פסחים (פ"מ"ח)], ובוהו אכן מקבל החכם תשובה לשאלתו, "מה העדות והחקים והמשפטים אשר צוה ה' אלקינו אתכם".

ובכל זאת, היות ולא נאמר בהגדה במפורש "אף אתה אמור לו כהלכות הפסח עד אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן", אולי מותר לומר גם פירוש אחר בדברים. אולי כוונת השאלה "מה העדות והחקים והמשפטים" וכו', היא כך: למה צריך כל כך הרבה מצוות, עדות, חוקים ומשפטים, וכולם זכר ליציאת מצרים? זמן רב לפני הפסח מתחילים כבר לנקות את הבית, ממרקים ושוטפים, מגעילים כלים, מוכרים את החמץ, ובודקים את החמץ, ושורפים את החמץ, שלא יהיה חלילה פירור אחד של חמץ בבית, אח"כ בליל הסדר אוכלים פסח ומצה ומרור, ומספרים ביציאת מצרים כל הלילה, ושבעה ימים אוכלים רק מצות ולא חמץ, ולא הולכים לעבודה, ובזמן שבית המקדש קיים אוכלים קרבנות, וגם מצוות נוספות יש זכר ליציאת מצרים: שבת - זכר ליציאת מצרים (דברים ה, טו); ימים טובים - זכר ליציאת מצרים; תפילין - זכר ליציאת מצרים (שמות יג, ט); ציצית - מזכירה את יציאת מצרים (עי' רש"י במדבר טו, מא); וכן בכל יום בבקר ובערב מזכירים את יציאת מצרים בקריאת שמע²... מה כל "העדות והחקים והמשפטים" האלה? מדוע יש צורך במצוות רבות כל כך זכר ליציאת מצרים? - כך שואל הבן החכם.

ומה עונים לו? - "אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן". אסור לאכול אחרי הפסח שום דבר. למה? - לכאורה מפני שצריך לאכול את הפסח על השובע³ (פסחים ע, א). לכן גזרו שלא לאכול אחריו שום דבר נוסף, כדי שיהיו לאכול על השובע⁴. ולמה צריך לאכול את הפסח על השובע? - לכאורה, מפני שכך הדין בכל הקרבנות, שצריך לאכלם על השובע, כדי שתהא אכילתם אכילה חשובה המביאה לידי שביעה⁵. אבל האמת היא שקשה לפרש כן. שהרי בליל פסח יש שני קרבנות שצריך לאכול - קרבן פסח וקרבן חגיגה. ומבואר בגמרא, שאת החגיגה הבאה עם הפסח יש לאכול תחילה, כדי שיהא הפסח נאכל על השובע (שם). ואם אכילת הפסח על השובע נעשית מחמת שכן הדין בכל קרבן, למה תקנו שדוקא החגיגה תאכל תחילה כדי שיאכל הפסח על השובע? ולמה לא יוכל אדם לעשות להפך, לאכול את הפסח תחילה, כדי שתהא החגיגה נאכלת על השובע? והרי גם בחגיגה ישנו דין זה, שצריך לאכלה על השובע⁶!

ואכן, בירושלמי אמרו טעם אחר שבגללו יש לאכול את הפסח על השובע. והוא, "שלא יבוא לידי שבירת עצם" (ירי' פסחים פ"ו ה"ד). והיינו, שהרי התורה ציוותה בקרבן פסח, "ועצם לא תשברו בו" (שמות יב, מו). ומבאר אפוא הירושלמי, שלכן תקנו חז"ל לאכול את הפסח על השובע, "שאם לא היה בא על

השובע, מתוך שהוא רָעב לאכול הבשר שסביב העצמות, היה בא לידי שבירתן" (תוס' פסחים ע, א ד"ה לאו), והיה עובר בלאו⁷. והנה, כבר הקשו התוספות, שאם זה הטעם שהפסח נאכל על השובע, כדי שלא יבוא לשבירת עצם, ומפני זה אמרו "אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן", למה אמרו גם במצה "אין מפטירין אחר מצה אפיקומן"? (פסחים קט, ב) והרי במצה אין איסור שבירה! אדרבה, את האפיקומן לוקחים דווקא מהמצה השבורה! מדוע אפוא אסור לאכול שום דבר לאחר מצת האפיקומן?

יש ראשונים שכתבו, שכיון שמצת האפיקומן נאכלת זכר לקרבן פסח שהיה נאכל בסוף הסעודה, לכן - זכר לפסח - קבעו גם במצה דין זה, שלא לאכול אחריה שום דבר, כמו בקרבן פסח⁸. אבל התוספות לא כתבו כן, אלא כתבו, שלפי מי שסובר ש"אין מפטירין אחר מצה אפיקומן", הטעם בדין זה שאין מפטירין אחר הפסח (בזמן המקדש) והמצה (בזמן הזה) אפיקומן, הוא לא כפי שאמרו בירושלמי - כדי שיאכל את הפסח על השובע ולא יבוא לשבירת עצם - אלא טעם אחר יש בזה. והוא - כדי "שיהא טעם מצה ופסח בפיו"⁹ (תוס' פסחים קכ, א סוף ד"ה מפטירין).

מהו הענין בזה? למה צריך שישאר טעם מצה ופסח בפיו¹⁰? כמדומני שהסבר הדבר הוא כפי שבאר הג"ר יחיאל מיכל שלזינגר זצ"ל, מיסד ישיבת קול תורה. הוא הסביר כך: התורה אומרת, "לא תאכל עליו חֶמֶץ, שְׁבַעַת יָמִים תֹּאכַל עִלָּיו מִצֹּת לֶחֶם עֲנִי, פִּי בַחֲפוּזֵן יִצְאֶתָּ מֵאָרֶץ מִצְרַיִם, לְמַעַן תִּזְכֹּר אֶת יוֹם יִצְאֶתָּ מֵאָרֶץ מִצְרַיִם פֶּלַי יְמֵי חַיִּיךָ" (דברים טז, ג). כלומר, התורה רוצה, שע"י סיפור יציאת מצרים, וע"י המצות והפסח שתאכל בלילה הזה, תזכור את יציאת מצרים כל ימי חייך. [אמנם ממילא צריך להזכיר את יציאת מצרים בכל יום ובכל לילה, אבל זכירה זו הרי נלמדת מפסוק זה עצמו: "לְמַעַן תִּזְכֹּר אֶת יוֹם יִצְאֶתָּ מֵאָרֶץ מִצְרַיִם פֶּלַי יְמֵי חַיִּיךָ", ימי חייך - הימים, כל ימי חייך - הלילות (משנה ברכות יב, ב). ומשמע אפוא, שזכירה זו צריכה לבוא מתוך אכילת המצה והפסח של ליל ט"ו בניסן, שהיא תהיה הגורם לכך שתזכור את יום יציאת מצרים כל ימי חייך]. זהו הטעם לכך, שרוצים שישאר טעם מצה בפיה. לרמז לך, שבעצם היה צריך שטעם זה ישאר בפיך כל ימי חייך, אלא שאי אפשר לומר לאדם שלא לאכול כלום מליל פסח זה עד ליל פסח הבא, לכן אומרים לו, שלפחות בלילה הזה, אחרי אכילת האפיקומן, לא יאכל שום דבר. לרמז, שטעם המצה צריך ללוות אותך, ואם תאכל משהו לאחר האפיקומן, הטעם האחרון יִשְׁפַח את הטעם הראשון.

זוהי אפוא התשובה לשאלתו של החכם, למה צריכים כל כך הרבה מצוות זכר ליציאת מצרים. התשובה היא - "אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן". כמו שאתה מבין, שאם תאכל עוד משהו אחרי האפיקומן, יִצְאֵ טעם האפיקומן מן הפה, כך גם יִפְדִיעוּת. אמנם רכשת בליל פסח ידיעות חשובות, איך הכה ה' את מצרים בעשר מכות מופלאות שמראות את שליטתו המוחלטת של הקב"ה בטבע - אבל אח"כ, בחול המועד, או אחרי החג, אתה שומע שאובאמה אמר כך, ופוטין עשה כך, והממשלה החליטה כך, ואתה מתחיל לקבל רושם כאילו ישנם כוחות נוספים שפועלים בעולם, ושוכח מה שלמדת בליל הסדר, שרק דבר ה' פועל בעולם, ואם חיזבאלה או חמאס פועלים, הרי זה בגלל

מהי כונת הרמב"ן, שאין טבע בעולם?

כפי שהזכרנו, הרמב"ן כתב, שהלקח שעלינו ללמוד מנסי מצרים הוא, ש"כל דברינו ומקרינו כולם נסים, אין בהם טבע ומנהגו של עולם". וצריך להבין: מה פירוש הדבר, ש"כל דברינו ומקרינו כולם נסים, אין בהם טבע ומנהגו של עולם"? וכי אין העולם מתנהל על פי חוקי טבע? הרי ודאי שהוא מתנהל על פי חוקי טבע! הנה למשל, יש מומחים שיודעים לומר לנו, מה יהיה מזג האוויר מחר, או מחרתים. מגיין הם יודעים? - מן הטבע! הם מבינים, שלפי דרך הטבע, לפי העננים, ולפי שקע ברמוטרי כזה או אחר, ועוד כל מיני גורמים - צפוי להיות מחר מזג אוויר כזה וכזה. גם הרב טוקצ'ינסקי יודע לומר לנו כמעט במדוייק, מתי תהיה הזריחה והשקיעה בכל יום מימות השנה. כיצד אפוא אומר הרמב"ן, ש"כל מקרינו כולם נסים, אין בהם טבע ומנהגו של עולם"?

התשובה היא, שהרמב"ן לא התכוין לומר שהקב"ה אינו מתנהג על פי חוקי טבע. ודאי שהקב"ה מנהיג את עולמו על פי חוקי טבע. הרמב"ן התכוין רק לומר, שאדם צריך לדעת, שלמרות שדברים מתרחשים על פי כללים ידועים הנקראים בפנינו "חוקי טבע", מכל מקום, סיבת התרחשות הדברים איננה "כוחות הטבע", אלא רק כח ה' הוא זה שפועל בעולם בכל פעם ופעם. כגון, אם שמים מים על האש והם מתבשלים, צריך לדעת שלא האש היא שמבשלת אותם, אלא הקב"ה הוא שמבשלת אותם. ואם שמים מים במקור והם מתקררים, צריך לדעת שלא המקור הוא שמקרר אותם, אלא הקב"ה הוא שמקרר אותם. אין שום כח עצמי באש או במקור או בכל דבר אחר בעולם. רק הקב"ה עושה את הכל, וחוקי הטבע אינם אלא כללים קבועים (בדרך כלל), שלפיהם הקב"ה פועל בעולמו.

אלא שאם כך, יש לשאול: מדוע באמת פועל הקב"ה בעולמו על פי כללים קבועים? לשם מה הם נחוצים? - כמוכּוּן, לקב"ה יש הרבה סבות לדרכי הנהגתו. אבל שתי סבות שנראות לענ"ד ברורות בענין זה, הן אלו:

סיבה אחת - כדי שתהיה בחי' ר'ה לְבַנֵי אָדָם, שיוכלו לתלות את מה שקרה בסיבה טבעית, ולא בגזרת ה'. ולשם מה נחוצה הבחירה? - כדי שיהיה מקום לשכר ועונש בְּעוֹלָם. אם העולם היה מתנהל לפי חוקי התורה, ולא לפי חוקים "טבעיים", אם היינו רואים שכל מי ששומר שבת מאריך ימים ומתעשר, וכל מי שמחלל שבת או אוכל נבלה מת בְּמִקוֹם לֵלָא סיבה טבעית, לא

לא הייתי יודע היכן להרחיח את המים, על הגז, במקרה, או אולי פשוט לשים אותם על השולחן והם ירתחו מאליהם. יותר מזה: כלל לא הייתי יודע אם טוב לשתות מים היום. אולי היום כדאי דווקא לשתות נפט, או משהו אחר. בלי טבע אי אפשר לדעת. אמנם אפשר לברר שאלה זו אצל הנביא, אבל היכן גר הנביא? נניח שבבני ברק. איך מגיעים לבני ברק? באוטובוס? מי אומר? אולי היום לא מגיעים לבני ברק באוטובוס אלא על מטאטא, או בדרך אחרת? ... החיים היו מאד לא נוחים אם לא היה טבע. על כל צעד ושעל, לא היינו יודעים מה לעשות. לכן, לנוחיותנו נתן לנו ה' את הטבע, כדי שנוכל להסתדר בעולם בצורה נוחה.

"אֲנֹכִי ה' אֱלֹקֶיךָ - אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם"
כפי שהזכרנו, נסי מצרים נועדו לחזק אצלנו את האמונה בהשגחה ה'.

בהקשר לכך - הכוזרי (מאמר א' פסקה כ"ה) עומד על השאלה, למה הקב"ה "מציג" את עצמו במעמד הר סיני כ"אֲנֹכִי ה' אֱלֹקֶיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם" (שמות כ, ב), ולא כ"אֲנֹכִי ה' אֱלֹקֶיךָ בורא העולם ובוראכם". הרי מה שה' הוא יוצר כל והוא עשנו, הוא סיבה המחייבת אותנו לעשות את רצונו יותר ממה שה' הוציא אותנו ממצרים. ומתוך הכוזרי, שהקב"ה מציג את עצמו כ"ה' אֱלֹקֶיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם", כדי לבסס את אמונת ישראל במציאות ה' על דבר שראו אותו בעיניהם, ולא על בריאת העולם, שאותה לא ראו בעיניהם¹³. מה שאדם ראה בעיניו, ומה שִׁחָה בעצמו, מבוסס אצלו הרבה יותר מדבר שלא ראה ולא חוה על בשרו, גם אם הוכח לו באופן שכלי שהוא נכון.

זה הלקח הגדול שלנו מנסי מצרים - להכיר שאין עוד מלבדו, שאין שום כח שיכול לפעול בעולם, אלא מאמיתת המצאו. לקבל את הדברים האלה, ומוזה להתקדם ולהגיע ללימוד תורה יותר בחשק, לשמירת שבת יותר בחשק, להבין כמה צריך לכבד את השבת וכמה צריך לשמור את קדושת יום השבת שלא תתחלל, וכן שאר כל המצוות. כי הכל תלוי בידיעה הזאת שהקב"ה הראה לנו במצרים, שהוא כל יכול ושום דבר לא יעזור נגדו. הכל נמצא מאמיתת רצונו, ואם תדבק בקב"ה יהיה לך כל הטוב שבעולם. זה הלקח מיציאת מצרים שצריך לעמוד לנגד עינינו תמיד.

השיחה נערכה לפי הבנתו של העורך,
וכל טעות או חסרון (אם ישנם) יש לתלות בעורך בלבד.

היה נמצא מי שיעזו לחלל שבת או לאכל נבלה, ולא היה מקום להעניק שכר על כך, שהרי ודאי לא מגיע שכר למי שנמנע מאכילת רעל בגלל חשש מִיְדֵי לחייו. לכן, כדי שתהיה אפשרות לשכר ועונש, מסתיר הקב"ה את השגחתו, ומנהיג את העולם לפי "כללי הטבע", כדי שלעיני בשר יהיה נראה, שאפשר לחטוא ושום דבר לא יקרה. ממילא האדם נמצא בניסיון, אם לחטוא או שלא לחטוא, וכשהוא בוחר בטוב, יש מקום לתת לו שכר על בחירתו.

[ויש עוד לציין, שלא רק ההנהגה הרגילה של הקב"ה בעולמו נעשית על פי חוקים טבעיים, אלא אפילו כשהקב"ה מחליט לחרוג מההנהגה הרגילה ולעשות נס - בניגוד לחוקי הטבע - גם אז מדרכי ההשגחה הוא לעשות את הנס באופן כזה, שעדיין יהיה מקום לכפור בנס, ולתלות את המתרחש בסיבה טבעית. למשל, בקריעת ים סוף, שהיתה מהלך פלאי וניסי אדיר, בכל זאת - "וַיֹּלֶךְ ה' אֶת הַיָּם בְּרוּחַ קָדִים עֲזָה כָּל הַלַּיְלָה" (שמות יד, כא), כדי שִׁירָאָה כאילו לא המטה של משה בוקע את הים, אלא הרוח המזרחית הכבדה היא הבוקעת את הים (רמב"ן שם; חינוך מצוה קל"ב). מי שירצה יוכל לומר: "לא היה שם שום נס, אלא במקרה היתה שם רוח חזקה, וישראל ניצלו זאת ועברו את הים. לעומת זאת, לפרעה המסכן לא היה מזל, והוא נתקע ביים סוף". זו דרכו של הקב"ה, להשאיר מקום למי שלא רוצה להאמין בנס, לתלות את הנס בדבר טבעי, וכך לא תתבטל הבחירה¹¹].

ובאמת, מי שהטבע אינו ניסיון אצלו, והוא חי במדרגה גבוהה של אמונה ברורה שהכל נעשה בהנהגת ה', ואין שום כח לחוקי הטבע כלל - איתו באמת מתנהג הקב"ה שלא על פי חוקי הטבע. הגמרא מספרת על בתו של רבי חנינא בן דוסא, שנתחלה לה בטעות כלי של שמן בכלי של חומץ, והדליקה ממנו נר לשבת. אמר לה אביה: מה אכפת לך? מי שאמר לשמן וידלק, הוא יאמר לחומץ וידלק! וכך באמת היה, שהחומץ דלק עד מוצאי שבת! (תענית כה, א) מדוע זכה רבי חנינא לנס כזה? הסביר מורי ורבי הגה"צ רא"א דסלר זצ"ל (מכתב מאליהו ח"א עמ' 178), מפני שהטבע איננו אלא אחיזת עינים לאדם, לנסותו אם יבין שרק רצון ה' הוא הפועל בעולם, או שמא יִיַחַס כוחות גם לנבראים. ממילא, מי שכבר עמד בנסיון הזה, ומבין ש"אין עוד מלבדו", ושואין כל הבל בין אם השמן ידלק או החומץ ידלק, אין עוד צורך לנהוג עמו בדרך הטבע, כי כבר הגיע להכרה שאין הטבע ולא כלום, וממילא אין מניעה לנהוג עמו שלא כדרך הטבע, ולעשות לו נס, גם כשאין בו צורך מיוחד¹².

אבל סיבה ברורה נוספת לכך שהקב"ה מנהיג את העולם על פי חוקי טבע, חוץ מן הסיבה הקודמת, היא נוחיות האדם. נתאר לעצמנו שלא היה טבע בעולם: אם הייתי רוצה לשתות כוס תה,

1. כוונת הרמב"ן למה שכתב בפירושו לספר בראשית: "כי אין מן הטבע שיבואו הגשמים בעתם בעברנו האלקים, ולא שיהיו השמים ככרזל כאשר נזרע בשנה השביעית, וכן כל היעודים שבתורה; אבל כולם נסים... אלא שאין בהם שינוי ממנהגו של עולם פְּנִים הנעשים על ידי משה רבינו בעשר המכות ובקריעת הים והמן והבאר וזולתם, שהם מופתים מְשֻׁנָּים הטבע בפירסום" (רמב"ן בראשית יז, א). וכן כתב בפרשה הקודמת: "כי לא תבא על אדם טובה בשכר מצוה או רעה בעונש עבירה רק במעשה הנס, ואם יונח האדם לטבעו או למזלו - לא יוסיפו בו מעשיו דבר ולא יגרעו ממנו. אבל שכר כל התורה וענשה בעולם הזה - הכל נסים, והם נסתרים, יִקָּשֶׁב בהם לרואים שהוא מנהגו של עולם, והם באדם עונש ושכר באמת" (רמב"ן שמות ו, ב).

2. וכן מצות "הַחֲדָשׁ תִּהְיֶה לָכֶם רֵאשִׁית הַחֲדָשִׁים" (שמות יב, ב) - שיהיה חודש ניסן הראשון לחדשי השנה, וממנו יִמְנוּ כל החדשים (עי' רש"י ורמב"ן שם) - כונתה היא, "שיהיה זה זכרון בְּנֵס הגדול. כי בכל עת שנזכיר החדשים יהיה הנס נזכר", כי "כשנקרא לַחֲדָשׁ ניסן ראשון, ולתשרי שביעי, פתרונו: ראשון לגאולה, ושביעי

- אליה" (רמב"ן שם). [וגם מצות מזוזה, לדעת הרמב"ן, יש בה זכר ליציאת מצרים (רמב"ן שם יג, טז), אע"פ שלא נזכרה בפרשיותיה יציאת מצרים. ועי' בחי' מרן הגרי"ז עה"ת (סטנסיל, סוף פרשת בא), שבאר בשני אופנים כיצד נרמזת יצי"מ במזוזה].
3. "על השובע" פירושו "שיהא הפסח גמר שביעתן" (רש"י פסחים טז, ב ד"ה בזמן שבא). היינו, שיאכלנו סמוך לשביעתו, והפסח הוא זה שיביאנו לשביעה. וכן כתב הרמב"ם: "מצוה מן המובחר לאכול בשר הפסח אכילת שובע. לפיכך, אם הקריב שלמי חגיגה בארבעה עשר, אוכל מהן תחילה, ואחר כך אוכל בשר הפסח כדי לשובע ממנו" (רמב"ם הלכ' קרבן פסח פ"ח ה"ג). וכן מפורש במאירי (פסחים שם).
4. כן הביא בעל המאור בשם "יש שפירשו" (פסחים כו, ב מדפי הרי"ף), וכן כתב הרמב"ן (במלחמות שם), שהטעם שאין מפטירין אחר הפסח אפיקומן, הוא מפני שצריך לאכול את הפסח על השובע. [וגזרה גזרו בו, שלא יאכל אפילו דברים שאינן משביעין, ואינן באין אלא בקינוח" (רמב"ן שם), אע"פ שמצד עצמם לא היה לנו לחוש שלא יאכל את הפסח על השובע בגלל מאכלים כאלו]. וכן דעת התוס' בתחילת דבריהם (תוס' שם קכ, א ד"ה מפטירין) [אליבא דמאן דאמר שרק בפסח נאמר דין זה, ולא במצה. אבל אליבא דמ"ד שגם במצה נאמר דין זה שאין מפטירין אחריה אפיקומן - וכדק"ל להלכה - כתבו התוס', שהטעם שאין מפטירין אחר המצה והפסח אפיקומן הוא לא כדי שיאכלם על השובע, אלא מטעם אחר, וכפי שיבואר להלן].
5. כן פירשו רש"י (פסחים פו, א ד"ה אין מפטירין) והרשב"ם (ק"ט, ב ד"ה כגון ארדילאי), שדין אכילה על השובע בקרבן פסח הוא מדין אכילה על השובע של כל הקרבנות, שהוא מטעם חשיבות וגדולה. [וגם ברש"י לעיל שם (סט, ב ד"ה בזמן שבא, ובדף ע, א ד"ה על השבע) כתב, שהטעם לדין אכילה שובע בקרבן פסח, הוא כדי שתהיה האכילה מהנה וחשובה].
6. ובאמת מכח קושיא זו (וגם מכח ראיות נוספות) באר מרן הגרי"ז זצ"ל בדעת הרמב"ם, שדין אכילת קדשים על השובע נאמר רק באכילת חלק הכהנים, ולא באכילת חלק הבעלים. ורק בקרבן פסח איכא דין אכילה על השובע גם בבעלים [אולי מפני ההלכה המיוחדת שיש בפסח, לאכלו דרך חרות (עי' חינוך מצוה ז)]. ולכן אוכלים את החגיגה תחילה, שהרי אין בה דין אכילה על השובע, ואח"כ אוכלים את הפסח, שיש בו דין אכילה על השובע (מובא בחי' הגר"ח על הש"ס בדין אכילת פסח על השובע, בשם הגרי"ז). [אלא שבחי' הגרי"ז עמ"ס מנחות (כא, ב ד"ה יאכלו) מבואר, שרק בדעת הרמב"ם אפשר לומר כן, שהרי הרמב"ם סובר שאין באכילת הבעלים חיוב עשה (עי' סה"מ מ"ע פ"ט), וא"כ לא שייך גם שתהיה בה מצוה מן המובחר לאכול על השובע. דאם אין מצוה, אין גם "מצוה מן המובחר". אבל דעת רש"י מפורשת (פסחים נט, א ד"ה בשאר ימות השנה), שגם באכילת בעלים יש מצות עשה כמו באכילת כהנים, והיא אותה מצוה עצמה כמו בכהנים. ולשיטתו נשאר השאלה, מאי שנא פסח מחגיגה לענין אכילה על השובע. וצ"ל בדעת רש"י, שכיון שהפסח חיובו מן התורה והחגיגה הבאה עמו אין חיובה מן התורה (פסחים ע, א), מוטב לקיים דין אכילה על השובע בפסח מאשר בחגיגה. ועוד י"ל, דרש"י ס"ל כהמרדכי (עי' הערה הבאה)]. [ויש לציין עוד, שלדעת "יש שפירשו" שהביא בעל המאור, הטעם שצריך לאכול את הפסח על השובע הוא כדי שיאמר עליו את ההלל בכרס מלאה (וכנראה ס"ל שצריך לומר את ההלל מיד לאחר אכילת הפסח, ולא שיאכל אחריו דברים ויאמר ההלל אח"כ). ולפ"ז לא יקשה למה לא יאכל את הפסח לפני החגיגה, ופשוט].
7. וכתבו התוס' (פסחים ע, א ד"ה לאו, ובדף קכ, א ד"ה מפטירין) והרמב"ן (במלחמות כו, ב מדפי הרי"ף) שזוהו ג"כ טעמו של הבבלי. [וצ"ל לפי דעתם, שדין אכילה על השובע מצד חשיבות האכילה קיים רק באכילת כהנים, וכנ"ל, וגם פסח לא שונה בזה משאר הקרבנות]. אבל במרדכי משמע שצריך הטעם לאכילת הפסח על השובע הוא כרש"י (שתהא אכילה חשובה), והטעם שאמרו בירושלמי נאמר רק כדי לתרץ את הקושיא מהקדמת קרבן חגיגה. דו"ל המרדכי: "חגיגה היתה באה קודם הפסח... כדי שיהא נאכל על השובע. ובירושלמי מפרש טעמא דהיתה באה קודם הפסח, כדי שלא יבא לידי שבירת עצם. וקשה, דלמה לי טעמא משום שבירת עצם, תיפוק לי משום טעמא דכדי שיהא הפסח נאכל על השובע. וי"ל, אי לאו טעמא משום שבירת עצם, היה קשה אמאי לא היה הפסח נאכל קודם כדי שיהא חגיגה נאכל על השובע, דהא היא חגיגה [קדשים] כמו פסח, וקדשים נאכלין על השובע... להכי איצטריך טעמא דמפרש בירושלמי. דחגיגה באה קודם הפסח משום שיהא הפסח נאכל על השובע, ועוד טעמא אחרינא משום שלא יבא לידי שבירת עצם" (מרדכי סוף מס' פסחים - על דף קי"ז).
8. כן כתבו בעה"מ והרמב"ן במלחמות.
9. ולפי זה נמצא, שהדין שאין מפטירין אחר הפסח אפיקומן והדין שהפסח נאכל על השובע אינם קשורים זה לזה. [ולא כפי שכתבו התוס' בתחילת דבריהם, שהטעם שאין מפטירין אחר הפסח אפיקומן הוא כדי שיאכל את הפסח על השובע]. דהדין שאין מפטירין אחר הפסח אפיקומן הוא כדי שישאר טעם הפסח בפיו. והדין שהפסח נאכל על השובע הוא כדי שלא ישבור בו עצם (לתוס'), או כדי שיאמר עליו את ההלל בכרס מלאה (ל"יש שפירשו" שהביא בעה"מ), "לפי שאין אומרים הלל אלא על נפש שבעה וכרס מלאה" (תענית כה, ב).
10. הראשונים כתבו בזה טעמים שונים: בעל המאור כתב, דבעינן שישאר טעם הפסח בפיו, כדי שלא ישכח לומר את ההלל (וע"ש שבאר, למה חששו חז"ל שישכח לומר את ההלל, עד שהוצרכו לתקן תקנה מיוחדת זו, כדי שלא ישכח לאמרו). ובמצוה ג"כ תקנו כן (שלא לאכול אחריה שום דבר), זכר לפסח. ועי' טעמים נוספים ברמב"ן (במלחמות) ובר"ן. והרמב"ם כתב שאסור לאכול אחר הפסח והמצוה, "כדי שיהיה הפסח סעודתו וטעם בשר הפסח או המצה בפיו, שאכילתן היא המצוה" (רמב"ם הלכות חמץ ומצה פ"ח ה"ט). והיינו, כדי שישאר בפיו טעם המצה (כנראה משום חיוב מצוה). אבל התוס' כתבו בסתמא "דבעינן שיהא טעם מצוה ופסח בפיו", ולא בארו מאיזה טעם בעינן כן. וברעתם יש לפרש הטעם כפי שמבאר הרב שליט"א כאן למעלה.
11. זהו גם אחד הטעמים לציווי התורה, "וּנְתַנּוּ בְּנֵי אֶרֶץ כְּנָעַן אֶשׁ עַל הַמִּזְבֵּחַ" (ויקרא א, ז); "שאף על פי שהאש יורדת מן השמים, מצוה להביא מן ההדיוט" (רש"י שם). אם אש יורדת מן השמים [ונשאר לדרור על המזבח ואינה מסתלקת (עי' זבחים סא, ב)], למה מצוה התורה להביא מן ההדיוט? מפני שה' לא רוצה שנס ירדת האש מן השמים יִרָאָה דרך קבע. בהתחלה, כשהוקם המשכן, ראו כולם את האש יורדת מן השמים (ויקרא ט, כד), וכך היה גם כשנבנה המקדש בימי שלמה המלך (דהי"ב ז, ג), אבל לדרור לא רצה הקב"ה שהנס יהיה גלוי לעין כל, ועל כן ציווה לתת אש על המזבח, כדי להסתיר את האש הניסית (ועי' בספר החינוך מצוה קל"ב), שמי שירצה להכחיש ולומר שלא היה כאן נס, יוכל לעשות זאת.
12. וכעין זה כתב ב"נפש החיים" שער ג' סוף פרק י"ב, ע"ש. ועי' עוד מעשה נסים שנעשה לרבי חנינא בן דוסא בליל שבת בביתו בירושלמי (דמאי פ"א ה"ג) - "רבי חנינא בן דוסא הוה יתיב אכיל בלילי שבת, פחת פתורא קומיו, אמר לה: מהו כן? אמרה ליה: תבלין שאלתי משכנתי ולא עשרתיו, והזכיר תינין, ועל ה' השולחן מ'א ל'ו'. [פני משה: נפחת השלחן מלפניו ונפל, ושאל מה זה, והשיבה לו אשתו: תבלין שאלתי משכנתי ושכחתי מלעשרו. והזכיר תנאי המעשר שיהא במקום אחד להפרישו אחר השבת, ועלה השלחן מאליו].
13. וכן כתב הרמב"ן (שמות כ, ב), וז"ל: "אמר 'אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם', כי הוֹצֵאתֶם משם... תוֹרָה על המציאות... וגם תוֹרָה על החידוש... וזה טעם 'אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ', כי הם היודעים ועדים בכל אלה". [אך כתב האב"ע (שם): "והנה הזכיר למשכיל אנכי ה', והוסיף 'אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ', שבינן המשכיל ושאינו משכיל". כלומר, הצגת הקב"ה כ"אֲנֹכִי ה' אֲלֶיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם", ולא כ"אֲנֹכִי ה' אֲלֶיךָ בורא העולם ובוראכם", נועדה רק עבור מי שאינו משכיל, וזקוק להוכחות מוחשיות. אבל למשכיל - היה די להציג את הקב"ה כ"אֲנֹכִי ה' אֲלֶיךָ בורא העולם ובוראכם", כי המשכיל היה יכול להגיע להכרת במציאות ה' מתוך התבוננות בבריאה, ואינו זקוק לשם כך לנְסִי יציאת מצרים].